

УДК 141:347.23

Михайленко Роман Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Досліджено проблему приватної власності як фактора розвитку суспільства та свободи людини. Визначено сутність зазначеного феномену крізь призму філософської традиції.

Ключові слова: приватна власність; філософська категорія власності; власність; право власності; свобода людини; еволюція.

Відтоді, коли людина навчилася розмірковувати, її зацікавленості та допитливості не існує меж. Будь-яке питання прикладного чи наукового характеру не залишається поза увагою, якщо лишень потрапляє в поле зору людського духу. У цьому контексті слушно є позиція Г. В. Ф. Гегеля, який писав: «Прихована сутність Всесвіту не володіє силою, котра була б спроможна чинити опір заповзятливості пізнання, вона змушена перед ним відкритися, розгорнути перед його очима багатство та глибину своєї природи і надати йому можливість насолоджуватися ними» [1, с. 83]. Зрештою маємо величезний арсенал знань, про що свідчить значний творчий доробок усіх часів та епох. Сучасний науковець, досліджуючи певний спектр проблемних питань, неспроможний обійтися без урахування та аналізу попередніх здобутків на відповідній дослідницькій ниві. До цього передусім зобов'язує методика розробки наукового дослідження. Адже досить важливо мати уявлення про ступінь висвітлення конкретної проблеми, її актуальність, шляхи та напрями подальшого вирішення.

Сучасне суспільство є складним утворенням, поступ якого залежить від розвитку багатьох компонентів, зокрема політичної, правової, економічної підсистем суспільства. Значну роль у цьому розвитку відіграє власність.

Основою статті слугують праці таких дослідників, як А. Сміт, Дж. Рікардо, Д. Локк, Г. В. Ф. Гегель, П. Гольбах та ін. Напрацювання цих авторів присвячені ґрунтовному вивченню окресленої теми, оскільки визначають пріоритетні напрями дослідження приватної власності.

У статті імпліковано філософське розуміння приватної власності. Історичні види власності об'єктивно виникають та виявляються в процесі історичного розвитку, тобто вони не є застиглими формами, а навпаки, перебувають у постійному русі й становленні. У практичному бутті ці види нікуди не зникають, а лише мінімізуються. Тобто в реальності наявні всі форми відносин власності. Водночас конкретна форма власності може домінувати на певному етапі історичного розвитку в процесі суспільного виробництва. З огляду на це, реальний розвиток феномену власності потребує подальшого наукового осмислення.

Метою дослідження є дослідження приватної власності зокрема встановлення її генезису, місця в теоретичній спадщині філософії, визначення її багаторівневості.

У філософській традиції дослідженню приватної власності приділяють значну увагу. Так, крізь призму приватної власності фактично аналізують усі форми власності загалом.

Одним із перших звернувся до проблематики приватної власності Дж. Локк. У праці «Про громадянське управління» запропоновано авторське розуміння власності, що переходить із громадянського в приватний стан. Філософ переконує, що хоча земля та нижчі істоти належать усім людям, кожна людина має певну власність, що належить лише їй і на яку ніхто, окрім неї, не має жодного права. У дослідженні мислителя йдеться: «Ми можемо сказати, що праця тіла й рук людини за природою речей належить їй. Те, що людина добула з предметів, створених і наданих їй природою, вона злила з власною працею, з чимось таким, що їй невід'ємно належить, роблячи таким чином це своєю власністю» [2, с. 530]. Коли особа дещо виводить зі стану загальної власності, у який її помістила природа, то завдяки своїй праці людина щось додає до цього предмета, що виключає загальне право власності інших людей. Адже, оскільки ця праця є безперечною власністю того, хто працює, то логічно, що жоден сторонній не має права на продукт цієї праці. Таким чином, саме тут, на думку теоретика, починається приватна власність.

А. Сміт та Д. Рікардо схвально оцінили ідею Дж. Локка про природність вільної приватної власності. Якщо приватна власність за своєю природою є приналежністю людської сутності, то її сприймають як фактичне існування, яке не потребує пояснень. Отже, доцільно досліджувати лише економічний аспект власності. Зазначені дослідники запропонували прогресивне для свого часу економічне тлумачення такої форми власності, як приватна. За умов, коли вільна приватна власність «природним» шляхом уже утвердилась у живій реальності, філософи спрямували власний інтерес на захист свободи приватної власності від надмірних втручань держави. Визнаючи економічні закони природними, вони стверджували, що втручання держави лише викривляє їх дію. Таким чином, і законодавство, і митна політика держави повинні ґрунтуватися на принципах свободи підприємницької діяльності й недоторканності «природного права приватної власності».

Принцип недоторканності приватної власності найбільше відповідає такому функціонуванню економіки, за якого досягається швидке накопичення капіталу, найбільш ефективне розподілення засобів виробництва й праці між різними галузями та знімаються будь-які обмеження для збагачення народів.

Водночас, як стверджує В. П. Шкрєдова, у працях А. Сміта й Д. Рікардо продемонстровано зв'язок між певними економічними категоріями та приватною власністю. Так, А. Сміт формулює положення про те, що всі здобутки людства спочатку були отримані не за золото чи срібло, а лише працею.

На думку В. П. Шкрєдова, у концепції Дж. Локка природно-правова основа приватної власності полягає в сутності власне людини, в її природній рівності, однаковому використанні визначеного природою закону збереження існування. Праця – першопочатковий базис приватної власності. Остання суперечить загальній власності та постає як право власності окремого індивіда. Водночас це є власність людини як вільного індивіда, що не відчуває на собі жодної іншої влади, окрім законів природи й держави. Дж. Локк природним правом власності називає не правові норми, установлені законодавством, а реальний факт власності. Відносно юридичних норм, що регулюють відповідні фактичні відношення, то на той час їх прийнято було іменувати

позитивним правом, або позитивним законом. Таким чином, держава не створює права приватної власності, а через «позитивні конституції» лише регулює природно розвинуте право вільної приватної власності, захищаючи його від усіляких посягань. Отже, право власності перетворюється на право громадянського суспільства, тобто право, яке підтримується та захищається не кожним окремим індивідом, а державою за допомогою законів, судових та інших державних органів. У громадянському суспільстві свобода індивіда обмежена лише винятками, встановленими законодавчим органом держави. З цього випливає, що природне право власності в громадянському суспільстві залишається правом вільної приватної власності [3].

У період, коли приватної власності на землю та капіталу ще не було, продукт праці цілком належав лише тому, хто його виробив. Але таке положення виявилось недоречним із появою приватної власності на землю й виникненням капіталу. Таким чином, А. Сміт виокремлює два типи приватної власності: той, що притаманний привласненням повного продукту своєї праці, а також такий, у якому передбачені відрахування з продукту праці на користь власника землі або власника матеріалів для праці, тобто власника засобів виробництва й капіталу.

Грунтуючись на цих міркуваннях, А. Сміт поділяє буржуазне суспільство на три основні класи: власники землі (живуть за рахунок ренти), робітники (живуть на заробітну плату) та купці й промисловці (живуть за рахунок прибутку з капіталу). Отже, поділ на класи відбувається за двома ознаками: формою привласнення (рента, заробітна плата, прибуток) та володіння певними елементами власності (земля, праця, капітал як засіб виробництва). У межах власного дослідження А. Сміт зображує свободу приватної власності як священне та недоторканне право [4].

Аналізуючи теоретичні засади вказаного філософа, Д. Рікардо також визнавав особливе значення приватної власності в розвитку економічних відносин. Загалом А. Сміт і Д. Рікардо сформували власну теорію на «готовому» (без доведення) факті існування приватної власності, яка, відповідно, не слугувала самостійним предметом дослідження. Але, на протигагу філософії цих мислителів, у філософській системі Г. В. Ф. Гегеля власність було спеціально розглянуто більш ретельно. Теоретик виводить приватну власність і обґрунтовує її необхідність

безпосередньо із соціального фактора, а не природного. Таким чином він вбачав засади приватної власності не в природі, а в природному праві. У власній правовій концепції він концентрував увагу на духовних і соціальних аспектах людської особистості, тоді як Дж. Локк фактично визначив приватну власність крізь призму властивостей «людей як людей», а не як членів певного суспільства. Основу приватної власності Г. В. Ф. Гегель вбачає у «другій» природі людини, зокрема в її духовній і суспільній сутності. Причому, на відміну від Дж. Локка, який розкривав сутність приватної власності безпосередньо з огляду на природу окремої особи, у гегелівській філософії одинична свобода особи становить вихідну точку права приватної власності лише опосередковано, саме як «розумну» волю, що визначається розвитком «об'єктивного духу». Найбільш повно Г. В. Ф. Гегель виклав свою теорію власності в праці «Філософія права».

Отже, таким було становище у філософській традиції розуміння приватної власності на основі німецької та англійської філософської думки. У Франції протягом XVIII ст. утвердилася вільна ідея справедливості приватної власності та майнової нерівності. Саме виникнення та існування громадянського суспільства органічно пов'язувались із приватною власністю, необхідністю її захисту з боку суспільства. Ж.-Ж. Руссо, наприклад, уявляв собі дійсним засновником громадянського суспільства того, хто перший обгородив ділянку землі, проголосивши: «Це – моє». Найбільш узагальнено позиції французького просвітництва відносно приватної власності виразив П. Гольбах. Загальна думка про необхідність приватної власності фактично нічого нового не відкрила порівняно з філософією Дж. Локка. Розвиток ідеї природності приватної власності в лоні французького просвітництва виявився переважно в спробах більш ґрунтовно виправдати майнову нерівність. Природна нерівність людей унеможливорює їхню майнову рівність – таким є основний принцип у розумінні приватної власності за П. Гольбахом. Власність повинна мати різні види, адже природа створила людей різними. Так, Вольтер зазначав: «Необхідними є люди, котрі лише мають працюючі руки та

володіють доброю волею. Обділені долею, вони будуть брати участь у створенні благ для інших. Вони будуть продавати власну працю тому, хто краще заплатить. Ця свобода замінить їм власність» [5, с. 556]. Та й власне призначення суспільства французькі просвітителі вбачали в тому, щоб захистити приватну власність, а не в тому, щоб її скасувати. Про специфіку тогочасної панівної ідеології у Франції свідчить думка сенсімоністів, котрі вважали, що приватна власність протистоїть зазіханням прихильників спільності майна, ідеям послідовників Т. Мора та Кампанели. Уявлення про природність і свободу приватної власності обстоювали також фізіократи. Після буржуазної революції 1789 р. ідеологія природності та справедливості приватної власності поширилася ще більше, видаючись абсолютно правильною. Тому на рубежі XVIII–XIX ст. цю ідею у Франції офіційно було визнано на державному рівні. Декларація 1783 р. оголосила приватну власність «природним і невідчужуваним» правом кожного громадянина. Громадянський кодекс Наполеона (1804 р.) закріпив приватне право громадян на виключне користування та розпорядження речами. Саме на цьому підґрунті було опубліковано сенсаційну на той час працю П. Прудона «Що таке власність?», яку вважають яскравим зразком різної критики приватної власності як джерела суспільного зла й нерівності.

У зазначеному дослідженні П. Прудон критикує цей феномен за те, що він зрештою призводить до злиденності. Водночас автор, критикуючи власність, фактично заперечує одну з її форм, зокрема капіталістичну приватну власність, що ґрунтується на експлуатації крупним капіталістом не лише пролетаріату, а й дрібного виробника. Ось чому критика приватної власності приводить П. Прудона до досить поміркованої вимоги, яка виражена в його ідеї рівного володіння. Згідно з нею, частина, котра присвоюється кожним, дорівнює сумі виробленого, що ділиться на кількість учасників виробництва [6].

Філософ критикує лише право наслідування власності, яке надає власникові можливість отримати нетрудові прибутки. На жаль, П. Прудон, визначаючи власність, не виходить за межі

формально-юридичного рівня, оскільки власність для нього є вічним і незмінним інститутом права.

Таким чином, здійснений аналіз основних підходів до розгляду приватної власності у філософській традиції дає змогу констатувати, що сучасний рух власності, який тісно пов'язаний із науково-технічною революцією, виявляє вади у формах власності (і влади), котрі може забезпечити держава. Виходом із такої ситуації повинна стати інноваційна модель власності й влади. Кожна країна встановлює свої форми і методи такого руху. В Україні повинні бути розроблені механізми, які б дали змогу поєднати набутий минулий досвід із новими моделями розбудови суспільства. Держава має ставити за ціль не глобалізацію державництва, а розбудову громадянського суспільства. Причому вона має спиратися на народ, громадські організації тощо. Протистояння між державою та громадянським суспільством повинно сприяти осуспільненню держави. Поєднанням онтологічної виправданості й гносеологічної доцільності мають керуватися всі рухи з розбудови суспільства та власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель В. Философия права / В. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
 2. Локк Д. Избранные философские произведения : в 2 т. / Д. Локк. – М. : Соцэкгиз, 1960. – Т. 2. – 532 с.
 3. Шкредов В. П. Метод исследования собственности в «Капитале» К. Маркса. – М. : МГУ, 1973. – 260 с.
 4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
 5. Антология мировой философии : в 4 т. / редкол.: В. В. Соколов [и др.]. – М. : Мысль, 1970. – . – Т. 2 : Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения. – 1970. – 776 с.
 6. Прудон П. Ж. Что такое собственность? / П. Ж. Прудон. – М. : Республика, 1998. – 316 с.
-